

УДК 821.161.2(09) (Леся Українка)

Ольга Боговін

КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «КАМІННИЙ ГОСПОДАР» У XX – XXI СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті простежено становлення та розвиток літературознавчих студій навколо драми Лесі Українки «Камінний господар» у XX – початку XXI столітті. Виокремлено основні тези досліджень твору неокласиками, радянськими літературознавцями, представниками діаспори та сучасними дослідниками драми.

Ключові слова: образ Дон Жуана, «мандрівні» сюжети, канон літературознавчих інтерпретацій, полемічно-опозиційний дискурс.

В статье прослежено становление и развитие литературоведческих студий вокруг драмы Леси Украинки «Каменный хозяин» в XX – начале XXI веке. Выделены основные тезисы исследования произведения неоклассиками, советскими литературоведами, представителями диаспоры и современными исследователями драмы.

Ключевые слова: образ Дон Жуана, «вечные» сюжеты, канон литературоведческих интерпретаций, полемично-опозиционный дискурс.

The article deals with the formation and development of literary studies around Lesia Ukrainka's drama «The Stone master» during the XX – beginning of the XXI century. The thesis statements of neoclassics, Soviet literary critics, representatives of diaspora and modern drama researchers were determined.

Key words: image of Don Juan, «travelling» plots, canon of literary interpretations, polemically oppositional discourse.

За життя Лесі Українки вийшло друком лише кілька критичних праць, присвячених її драмі «Камінний господар», зокрема стаття І. Франка [40] та рецензія М. Євшана [11]. Значний за обсягом доробок становлять дослідження, опубліковані відразу після смерті авторки в 64 томі «Літературно-наукового вісника» за 1913 р. [26]. У зв'язку з цими працями ще не доводиться говорити про повнокровне літературно-критичне осягнення драматичної спадщини Лесі Українки загалом і її «Камінного господаря», який було написано трохи більше як за рік до того, зокрема.

Свою концепцію драми Лесі Українки «Камінний господар» розробив Є. Ненадкевич у статті «Українська версія світової теми про Дон Жуана в історично-літературній перспективі» [30]. Простеживши трансформаційний діапазон традиційних донжуанівських моделей від п'єси Т. де Моліно до драми української авторки, Є. Ненадкевич послідовно доводить тезу про оригінальність інтерпретації традиційного матеріалу Лесею Українкою. На відміну від радянських дослідників, які почергово зазначали вплив «маленької трагедії» О. Пушкіна на задум і загалом твір Лесі Українки, Є. Ненадкевич пише: «Міцна поетична індивідуальність письменниці реагує своєрідно на мистецьке навіяння Пушкіна. Зовнішньо – тематично Леся Українка скорилася тому навіянню, внутрішньо – енергійно «відштовхнулася»: спільно з пушкінськими героями – тільки імена, в образи вкладено цілком відмінний зміст, чітко викреслена своя «українська версія світової теми» [30, с. 25].

Послідовними дослідниками та знавцями творчості Лесі Українки були неокласики. Критична рецепція літературного спадку авторки стає предметом їх численних літературознавчих розвідок: «У цій письменниці вони побачили ту культурну Європу (Захід), яка їм імпонувала» [36, с. 23]. М. Зеров [15], М. Драй-Хмара [10], П. Филипович [39], М. Рильський [35] обстоювали широту творчої думки, високий інтелектуальний рівень, незвичний для української літератури кінця XIX – початку XX століття хроно-топічний каркас цілого переліку драм, – загалом загальноєвропейський контекст творів Лесі Українки супроти розповсюджених у той час закидів у бік авторки про відірваність її творчості від національного ґрунту, «екзотизм» сюжетів та характерів, «розпачливий» індивідуалізм [9], перенасиченість окремих творів, зокрема й драми «Камінний господар», чужорідними елементами. У своїй творчості неокласики також орієнтувалися на кращі зразки західноєвропейської літератури, тому, відчуваючи ідейну спорідненість з Лесею Українкою, намагалися розвінчати стереотипи щодо творчого спадку авторки. М. Драй-Хмара писав: «Після того, як їй стали приступні художні перлини всесвітнього письменства, після того як вона сама пережила могутній вплив Драгоманова й сама побувала в Європі та в країнах стародавньої східної культури, – тепер сюжети її стали ще різноманітнішими: вона бере їх і з староевропейського, і з староримського, і з часів раннього християнства, і з життя єгипетського, арабського, іспанського, американського і, нарешті, з доби Французької революції. Ми б не назвали це екзотичністю – термін цей,

хоч він і став загальноновживаним, мало пасує сюди, а – просто сказали б, що письменниця орієнтується на письменство європейське, світове» [10, с. 62].

М. Зеров у означенні європейської орієнтації Лесі Українки йде далі обережної оцінки М. Драй-Хмари, стверджуючи: «Лишимо осторонь досить далеких від нас вавілонян та єгиптян, зупинімося на греках і римлянах, на французьких та англійських революціонерах, – невже це для нас екзотика? Невже ми до такої міри відчужені од їх світогляду, мистецтва, суспільних ідеалів та громадських традицій, щоби не побачити в їх світі корінь нашого? [...] археологізм уяви був Лесі Українці чужий, як і справжній екзотизм з його виключним замилюванням до інакшого, далекого, в корені одмінного; що кінець кінцем її вавілоняни й єгиптяни мають сучасну психологію, а її американські пущі, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет – то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю» [15, с. 392]. Загалом думка про те, що віддалені в часі та просторі від тогочасної української дійсності події, зображені в низці творів Лесі Українки й зокрема в драмі «Камінний господар», слугували лише своєрідним «прикриттям», фоном, формою, насправді наповненою суто українськими темами, ідеями, проблемами, характерна для літературознавців-неокласиків. М. Рильський, заперечуючи історичний архаїзм драматичних творів Лесі Українки, наголошував на їх глибокій сучасності: «... в драматичних її поемах та п'єсах з давньогрецькою, давньоримською, староіспанською тощо проблематикою, в яких гостро лунала сучасність, як гостро лунала вона, скажімо, в Шевченкових неофітах чи у Франковому Мойсеї» [35, с. 280].

Поруч із роботами неокласиків, варто виділити працю іншого дослідника творчості Лесі Українки А. Музички [29]. Автор монографії дещо «соціалізує» твори Лесі Українки, загалом не йдучи в розріз з тенденцією трактування творчості авторки, запропонованої неокласиками. У цій праці, серед іншого, А. Музичка пропонує цікаву інтерпретацію драми «Камінний господар». Дослідник переосмислює твір з точки зору революційної естетики та соціалістичних ідей: «Ще краще виказана неможливість волі при класовім устрою в драматичній поемі «Камінний господар». Не можливо говорити про волю тим, що стоять на чолі класового суспільства. Господар, власник, пан мусить бути, мусить стати камінним. Дон Жуан, лицар всякої волі може ним бути тільки поза тією громадою, що викидає його з-поміж себе, й, живучи на самоті й ховаючись, він почуває себе вільним і незалежним» [29, с. 96]. Далі А. Музичка деконує драму у зв'язку з соціально-політичною ситуацією, що склалася в Російській імперії за часів Лесі Українки, порівнюючи автора маніфесту російської соціал-демократичної партії П. Струве, згаданого в листі Лесі Українки до О. Кобилянської, з Дон Жуаном: «Бо й сам Струве переходить з лицаря волі у камінного господаря» [29, с. 96].

Наступний період розвитку українського літературознавства розпочинається в 1930-ті рр. В історії Української РСР цей період позначений посиленням переслідувань та репресій, аж до відвертого терору, проти національно-свідомих представників української інтелігенції, діячів науки та культури. У тогочасному літературознавстві сформувався й утвердився єдиний метод соціалістичного реалізму. Усі ці події позначилися й на стані наукових досліджень творчості Лесі Українки: майже за двадцять років кільканадцять статей, передмови до видань творів і жодного спеціального дослідження, присвяченого драмі «Камінний господар».

Показовою в цьому сенсі є передмова О. Білецького [4] до Вибраних творів Лесі Українки в трьох томах, виданих у 1937 р., коли радянською владою було фізично знищено неокласиків разом з іншими представниками Розстріляного Відродження. Дослідник намагається аргументувати тезу «Леся Українка – пролетарська письменниця», доведення якої очевидно вимагалось владними структурами. У літературознавчих розвідках 1930-х рр. загалом, і в цій праці зокрема, було закладено тенденцію, у контексті якої пізніше, уже в 1950–80-х рр., сформувався своєрідний канон літературознавчих інтерпретацій творчого спадку Лесі Українки. Основними концептами канону були: Леся Українка – пролетарська письменниця, співачка досвітніх вогнів, дочка Прометея, полум'яний борець за права «гречкосіїв». Щодо драматичних творів авторки, О. Білецький писав: «Драматична творчість Лесі Українки – це справжня вершина її творчості. Нею вона остаточно порвала з ліберально-буржуазною течією української літератури – з національно-державною обмеженістю її сюжетів, і прийшла до світових тем, до хвилюючих і глибоких соціальних проблем» [4, с. XXI].

Наступний етап досліджень творчої спадщини Лесі Українки припадає на другу половину 1950-х – 1980-ті рр. У цей час публікації, присвячені дослідженню творчості Лесі Українки, витримані в дусі апологетики марксистсько-ленінської ідеології. Ці дослідження були покликані в першу чергу дати правильну оцінку радянським суспільством життя та творчості письменниці, її соціальним, естетичним, політичним та філософським поглядам. У радянському літературознавстві означеного періоду можна виокремити дві групи досліджень драматичної творчості Лесі Українки. До першої належать праці відверто прокомуністичної, проросійської спрямованості [28; 3; 34; 20; 33; 7; 12], у центрі уваги яких стоїть власне не аналіз творчості письменниці, а ствердження її соціалістичних поглядів на матеріалі творчості. Ідейний зміст драми «Камінний господар» тут спрощується до антитези «влада – воля», де «влада» – самодержавство, а «воля» – революція. Наприклад, В. Костюченко писав: «З великою художньою майстерністю показала Леся Українка властолюбство в «Камінному господарі». Про це вже говорить

символічна назва драми. Alegоричний образ камінної гори, що означає самодержавну владу, так вимаювано, що він ніби діє поруч з іншими образами-характерами драми. Камінна гора – воля і влада для Анни і Командора, слёзи і в'язниця для Долорес і лицаря волі Дон-Жуана» [20, с. 119].

Другу групу досліджень становлять праці А. Гозенпуда [5], А. Іщука [17], О. Бабишкіна (1963 р.) [2], Л. Кулінської [23], у яких акцент перенесено на детальний аналіз поетики драматичних творів Лесі Українки. Хоча ці дослідження загалом уписуються в магістральний напрямок розвитку радянських літературознавчих студій, присвячених творчості Лесі Українки, однак це не применшує їх наукової цінності в осягненні драматичної спадщини авторки. Щодо ідейного змісту драми «Камінний господар», до інтерпретації якого радянська цензура завжди ставилася з особливою пильністю, то дослідники в основному приходять до лояльного висновку про те, що в основі драми лежать загальнолюдські цінності: «Хто гнобить інших, хто прагне волі для поневолення інших людей, той неминуче стане зрадником волі. І Жуан, і Анна загинули тому, що вони зрадили світлі ідеали волі, а бажання влади поставили понад людську свободу» [2, с. 293].

Дещо осібно в цій групі стоїть праця А. Гозенпуда [5]. «Ідейна» лінія прописана тут досить пунктирно й дотично. Автор, зосереджуючись на безпосередній роботі з текстом, залучає до його аналізу широкий європейський контекст, указуючи на оригінальність інтерпретації традиційного сюжету Лесею Українкою. Дослідник першим звертає увагу на маскарадні елементи в структурі драми та їх значення для характеристики провідних образів-персонажів твору. Зауважує вплив на загальний план драми творчості Г. Ібсена, індивідуалізм якого не раз таврувався радянськими літературознавцями. А. Гозенпуд говорить про те, що образи героїв, розкриваючись, передусім, через драматичний діалог, індивідуалізовані: вони не є типами. Дослідник послідовно виокремлює засоби, завдяки яким Лесі Українці вдається досягти органічного поєднання традиційного матеріалу західноєвропейської літератури із новітнім змістовим наповненням у рамках авторського задуму. На тлі епохи ця праця постає сміливим кроком в утвердженні власної концепції драматичної творчості Лесі Українки.

Ще однією прикметою доби є виникнення своєрідного полемічно-опозиційного дискурсу, в основі якого лежать дослідження творчості Лесі Українки радянських та діаспорних критиків. З одного боку літературознавці «по цей бік кордону» викривали в представниках української діаспори зрадників і ворогів народу, які, на їхню думку, своїми «псевдопрогресивними» працями викривлюють справжню сутність драматичного спадщини Лесі Українки [28]. Критична ж рецепція драми «Камінний господар» в діаспорних студіях розвивається у руслі ідей М. Євшана, М. Драй-Хмари та М. Зерова, які наголошували на європейських джерелах цієї драми.

Помітною подією в діаспорних дослідженнях творчості Лесі Українки стало видання фундаментальної праці О. Косач-Кривинюк, сестри письменниці, «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» [19] та наукового збірника літературознавчих статей Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету [25], присвяченого 100-річчю від дня народження Лесі Українки. У збірнику було видруковано одразу кілька ґрунтовних праць, присвячених аналізу драми «Камінний господар»: М. Овчаренко «Два Дон Жуани – дві ідеї: Камінний господар Л. Українки і «Каменный гость» А. Пушкіна» [25, с. 89–108], С. Наумович «Камінний господар» і «Дон Жуан» [25, с. 109–123], А. Стебельської «Образи волі і рабства в драмах Лесі Українки» [25, с. 207–232]. У цих статтях дослідники, зіставляючи інтерпретацію традиційної донжуанівської моделі Лесею Українкою з аналогічними творами О. Пушкіна та Ж.-Б. Мольєра, приходять до висновку про незалежність та оригінальність драми української авторки, а також принципову відмінність змістового наповнення образів твору у зв'язку з реаліями української дійсності кінця XIX – початку XX століття.

Загалом поза Україною в 1950-х – 1980-х рр. творчості та індивідуальності Лесі Українки було присвячено значний обсяг праць, які досі часто залишаються поза увагою сучасних українських дослідників феномену «Леся Українка». Осягнення цього літературно-критичного матеріалу може становити перспективу не однієї спеціальної дисертації.

Новий період досліджень творчої спадщини Лесі Українки розпочинається в 1990-х рр.¹ й продовжується дотепер. Сучасні дослідники прагнуть сформувати нову концепцію драматургії Лесі Українки, принципово відмінну від попередньої радянської, віднайти таку теоретико-методологічну парадигму, яка відповідала б реаліям доби. Показовим явищем пошуків науковцями відповідної «системи координат» для аналізу драми Лесі Українки «Камінний господар» став збірник статей «Камінний господар» Лесі Українки та феномен Середньовіччя» (1998 р.) [18].

На цьому етапі з'являється ціла низка різноманітних текстологічних, джерелознавчих, історико-літературних, теоретико-літературознавчих праць, об'єктом досліджень яких є драма Лесі Українки «Камінний господар». Феміністичний погляд на драму сформувала В. Агеєва в монографії «Жіночий про-

¹ Прикметно, що першою дисертацією з дослідження творчості Лесі Українки, захищеною в незалежній Україні, було дослідження М. Зубрицької «Творчість Лесі Українки в оцінці «неокласиків» [16]. Цей факт, на нашу думку, є яскравим прикладом ситуації «розірваності традиції» в українському літературознавстві.

стір: Феміністичний дискурс українського модернізму» [1]. Інтерпретацію твору з позицій постмодерних студій подано в книзі Т. Гундорової «ПроЯвлення слова: дискурсія раннього українського модернізму» [6]. Психоеаналітичну теорію застосувала для аналізу тексту твору Н. Зборовська – «Моя Леся Українка» [14]. Цікавим явищем розвитку лесезнавства на сучасному етапі стала праця О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» [13], цінність якої полягає в першу чергу в провокації широкої дискусії навколо себе, а, відповідно, і навколо постаті Лесі Українки та вектора осягнення її творчості в сучасному українському літературознавстві. Також слід виокремити низку потужних досліджень міфопоетичного напрямку: О. Турган «Універсальні категорії в системі літературного твору» [38], А. Панькова, Т. Мейзерської «Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми» [31], Р. Кухара «До джерел Драматургії Лесі Українки» [24]. Екзистенціалістський підхід до аналізу драми Лесі Українки «Камінний господар» лежить в основі дисертацій О. Кузьми «Екзистенційна модель світу в драматургії Лесі Українки» [22], Н. Малютіної «Художнє втілення екзистенційного типу мислення в драматургії Лесі Українки» [27], Л. Демської-Будзуляк «Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки» [8], Л. Скупейка «Неоромантизм Лесі Українки (Рецепція. Концепція особистості. Міфопоетика)» [37]. С. Кочерга в монографії «Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз» [21] подає докладний культурно-семіотичний аналіз драми. Частковий аналіз драми з позицій міфокрити запропонував Я. Поліщук у монографії «Міфологічні горизонти українського модернізму» [32].

Отже, першою ґрунтовною працею в історії дослідження драми є стаття Є. Ненадкевича, у якій автор окреслив риси модернізованого «лицаря волі» й означив перегуки тексту твору з варіаціями донжуанівської теми в європейських літературах на рівні окремих мотивів. Неокласики, зараховували образ Дон Жуана до групи «мандрівних» образів, наскрізних для історії європейських літератур. А. Гозенпуд називав індивідуалізм як магістральну ознаку образів твору; позначив вплив на загальний план драми творчості Г. Ібсена. Група радянських дослідників драматургії Лесі Українки, (О. Бабишкін, В. Курашова, І. Журавська, Л. Полушкіна, Л. Кулінська) визначали антитезу «влада–воля», як основну бінарну опозицію твору, у межах якої вибудовуються семантичні дефініції компонентів драми; подали порівняльний аналіз творів О. Пушкіна та Лесі Українки. Діаспорна дослідниця М. Овчаренко виокремила у творі елементи «внутрішнього відштовхування» від драми О. Пушкіна. С. Наумович здійснила компаративний аналіз драми Лесі Українки та п'єси Мольєра, встановивши й описавши принципову та генетичну спорідненість цих творів та зазначивши їх розбіжність на рівні ідейного наповнення провідних образів.

На сучасному етапі розвитку українського літературознавства розглядалися такі аспекти драми: образи-персонажі у координатах фемінно-маскуліного дискурсу (В. Агеєва, Н. Зборовська), концепт «українське лицарство fin de siècle» (О. Забужко), мотив маскарадності, міфологема статуї, дзеркальний код (О. Турган), міфологема неволі–звільнення (А. Паньков, Т. Мейзерська), проблема свободи вибору (О. Кузьма), екзистенційний тип мислення (Н. Малютіна), екзистенційність прочитання опозиції воля–влада (Л. Демська-Будзуляк), семіосфера драми (С. Кочерга).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2008. – 360 с.
2. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки / Олег Бабишкін. – К. : Держ. вид., 1963. – 408 с.
3. Бабишкін О. Леся Українка. Життя і творчість / О. Бабишкін, В. Курашова. – К. : Вид-во худ. літератури, 1955. – 475 с.
4. Білецький О. І. Леся Українка та її твори / О. І. Білецький // Українка Леся. Вибрані твори : в 3 т. – К. : Держлітвидав, 1937. – Т. 1. Лірика. – С. V–LXIII.
5. Гозенпуд А. Поетичний театр: драматичні твори Лесі Українки / А. Гозенпуд. – К. : Мистецтво, 1947. – 302 с.
6. Гундорова Т. ПроЯвлення слова: дискурсія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2009. – 447 с.
7. Дейч А. И. Леся Украинка : критико-биографический очерк / А. И. Дейч. – Изд. 2-е, доп. – М. : Гослитиздат, 1954. – 176 с.
8. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки : монографія / Леся Демська-Будзуляк. – К. : Академвидав, 2009. – 184 с.
9. Донцов Д. Поэзия индивидуализма / Д. Донцов // Украинская жизнь. – 1913. – № 10. – С. 21–28.
10. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість // Літературно-наукова спадщина / Михайло Драй-Хмара. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 35–226.
11. Євшан М. Рецензія на І книгу творів видавництва «Дзвін» (Леся Українка. Твори. – К., 1911) / М. Євшан // Літературно-науковий вісник. – 1911. – Т. 56. – С. 611–614.
12. Журавська І. Ю. Леся Українка та зарубіжні літератури / І. Журавська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 231 с.
13. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – 3-є вид., випр. – К. : Факт, 2007. – 640 с.

14. Зборовська Н. Моя Леся Українка : есей / Ніла Зборовська. – Тернопіль. : Джура, 2002. – 228 с.
15. Зеров М. Леся Українка // твори : в 2 т. / М. К. Зеров ; [упор. Г. П. Кочура, Д. В. Павличка]. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. : Історико-літературні та літературознавчі праці. – С. 359–401.
16. Зубрицкая М. А. Творчество Леси Украинки в оценке «неоклассиков» : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Украинская литература» / М. А. Зубрицкая. – К., 1991. – 16 с.
17. Ішук А. Леся Українка: критико-біографічний нарис / Арсен Ішук. – К. : Держ. вид-во худ. літератури, 1950. – 115 с.
18. Камінний господар Лесі Українки та феномен Середньовіччя : зб. наук. праць / [ред. Я. Поліщук та А. Криловець]. – Рівне : Перспектива, 1998. – 103 с.
19. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 928 с.
20. Костюченко В. Гартоване слово: з естетичних поглядів Лесі Українки / В. Костюченко. – К. : Дніпро, 1968. – 141 с.
21. Кочерга С. О. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів : монографія / Світлана Олексівна Кочерга. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 656 с.
22. Кузьма О. Екзистенційна модель світу в драматургії Лесі Українки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література» / О. Ю. Кузьма. – Івано-Франківськ, 2009. – 23 с.
23. Кулінська Л. П. У світі ідей та образів: особливості поетики драми Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : Дніпро, 1971. – 223 с.
24. Кухар Р. До джерел Драматургії Лесі Українки / Р. Кухар. – (Література української діаспори; вип. 24). – Ніжин, 2000. – 268 с. – .
25. Леся Українка 1871–1971 : зб. пр. на 100-річчя поетки постійної конференції українських студій при Українському Науковому Інституті Гарвардського Університету / [ред. кол. : Б. Романенчук, І. Пеленська, А. Стебельська]. – Філадельфія : B&B Printing Service, 1971. – 400 с.
26. Літературно-науковий вісник. – 1913. – Т. 64. – С. 12–70.
27. Малютіна Н. П. Художнє втілення екзистенційного типу мислення в драматургії Лесі Українки / Н. П. Малютіна. – Одеса : Астропринт, 2001. – 80 с.
28. Микитась В. Л. Проти фальсифікацій спадщини Лесі Українки / Василь Лазаревич Микитась. – К. : Наукова думка, 1974. – 160 с.
29. Музичка А. Леся Українка. Її життя, громадська діяльність і поетична творчість / А. Музичка. – Одеса : Держ. вид-во України, 1925. – 108 с.
30. Ненадкевич Є. Українська версія світової теми про Дон Жуана в історично-літературній перспективі / Євген Ненадкевич // Українка Леся. Твори / [за ред. Б. Якубського]. – К. : Книгоспілка, 1929. – Т. XI. – С. 7–42.
31. Паньков А. І. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми / А. І. Паньков, Т. С. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 1996. – 76 с.
32. Поліщук Я. Міфологічні горизонти українського модернізму : монографія / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 391 с.
33. Полушкіна Л. С. Невмируща драма («Камінний господар» Лесі Українки) / Л. С. Полушкіна. – К. : Мистецтво, 1972. – 118 с.
34. Ривкіс Я. Проблеми нового методу і принципів зображення народу в критичній спадщині Лесі Українки : Окремий відбиток / Я. Ривкіс // Наукові записки Житомирського пед. ін-ту ім. І. Я. Франка. – 1962. – Т. XXI. – С. 59–92.
35. Рильський М. Лірика Лесі Українки // Твори : в 3 т. / Максим Рильський – Т. 3. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1956. – С. 278–292.
36. Сірик Л. Неокласики та європейськість Лесі Українки / Людмила Сірик // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / [ред. кол. Жулинський М. та ін.]. – Луцьк : Вежа, 2008. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 23–47.
37. Скупейко Л. Неоромантизм Лесі Українки (Рецепція. Концепція особистості. Міфопоетика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література», 10.01.06 «теорія літератури» / Л. І. Скупейко. – К., 2009. – 37 с.
38. Турган О. Д. Художній світ творів літературного модернізму : універсально-культурний аналіз / О. Д. Турган // Турган О. Д. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми) : монографія / О. Д. Турган, Т. В. Гребенюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 19–186.
39. Филипович П. Леся Українка // Літературно-критичні статті / Павло Филипович. – К. : Дніпро, 1991. – С. 105–108.
40. Франко І. Леся Українка / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. III. – С. 6.